

ESSZÉ

Cristian Réka M.

Irodalom és betegség Sylvia Plath tudományközi tükrében

Több szempontból is izgalmas kiadvány látott napvilágot a közelmúltban: a Gerevich József szerkesztette, *A képzelet kockázata – Sylvia Plath életműve, élettörténete és betegsége* című tanulmánygyűjtemény,¹ amelyben egyrészt pszichológiai érdeklődésű irodalomtörténészek, másrészt irodalmi érdeklődésű pszichiáterek és pszichológusok álltak össze, hogy az amerikai költő, Sylvia Plath költészetét és betegségét elemezzék – előbbit a betegség, utóbbit az irodalom tükrében.

Plath hálás anyag mind az irodalmárok, mind a lélekbúvárok számára, hiszen költészete vonzó dialóguslehetőséget kínál, betegsége pedig gazdagon dokumentált. Az összesen több ezer oldalas kitévő naplói, levelei és regénye, valamint néhány száz oldalas költészete egyaránt vergődéseinek, önelemzéseinek, az Énnek tükröt mutató vallomástételeinek krónikája. A vallomásosság tehát olyan poétikai jegye költészetének és prózájának egyaránt, amely nemcsak a versolvasók, de a pszichológusok és pszichiáterek számára is megnyitja, megközelíthetővé teszi a verseket.

A kötet három részre tagolódik: az elsőben a szövegtudományok megközelítéséből tárgyalja az életművet az irodalmár, nyelvész és kultúrtörténész; a másodikban az élettörténetet dolgozza fel két pszichológus, egy költő és egy kultúrtörténész; a harmadikban pedig Plath betegségét értelmezi három pszichiáter. A válogatás különleges szemléletmódbeli egyensúlyt valósít meg, amikor a szerzők saját diszciplináris pozícióikból olyan tételeket fogalmaznak meg, amelyek más tudományterületeken is érvényesnek bizonyulnak. (Irodalomtörténészként recenziómban az irodalomtörténeti mun-

kákkal foglalkozom részletesebben, a pszichiátriai fókuszúakat pedig inkább csak irodalmi vonatkozásaik szempontjából tárgyalom.)

A tudományközi szövegeket a szerkesztő, Gerevich József két tanulmánya keretezi. Gerevich olyan széleskörű kulturális ismeretekkel rendelkező pszichiáter, aki az elmúlt években egyre inkább a művészetek és a művészek felé fordult. Több, nemrég megjelent könyvében vizsgálta a kreativitás kapcsolati alapjait, hármas könyvsorozatában² elemezve a művészek múzsájukkal folytatott „teremtő vágyát”, illetve e teremtő vágyak sokféleségét és a vágykapcsolatok különböző formáit és fázisait. Ilyen biztos kultúrtörténeti és pszichiátriai alapokra épül a kötetet indító és záró tanulmánya Plath betegségköltészetéről, pontosabban poétikus vallomásokká szublimált betegségéről. A vallomásos költészet pszichiátriai vonatkozásait megvilágító írásban Gerevich a vallomásosság pszichiátriai értelmezését adja, Plath költészetét az elődökéhez és az amerikai költőiskola más tagjaiéhoz kapcsolva.

Az életművet tárgyaló írások sorát Bollobás Enikő irodalomtörténész tanulmánya nyitja („Maszk és Én – és a betegség: A lélek sérülései Sylvia Plath költészetében”), aki korábbi Plath-elemzéseit³ folytatva kérdez rá a költői életmű feloldhatatlan dilemmájára: az egységes – és a megnyilatkozást megelőző – Én hiányában mit jelent az önkifejezés és a vallomás? Hiszen nemcsak a pszichológiailag magyarázható kettős Én van jelen Plath verseiben, hanem valóságos éntöbbszörözésnek lehetünk olvasó tanúi, mégpedig heterotóp/heteroklit Ének többszörözésének, amelyek egymással nem kompatibilisek, s szinte mindegyikük valamiféle személyes krízis terméke. Az identitások szét-tartó sokfélesége pedig énhíánnyal ér fel, amelyet Plath rendre újabb és újabb maszkokkal próbál elfedni. A (maszkkal fedett) énhíánynak ugyanakkor ellentmond az Én változását, alakulását, fejlődését nyomon követő női *Bildung*, amit Bollobás szintén a Plath-vers jellemzőjeként ír le. Talán arról van szó, hogy míg Emily Dickinsonnál, ahogyan a „Maszk és Én” szerzője mássutt is rámutat,⁴ a katakrézis volt az „ismeretlen” elgondolásának alakzata, Plathnál a fenti ellentmondás, azaz a maszkokkal

éntöbbszöröző énihiány és a „fejlődni” képes vallomások Én között lesz az. Plath ezt a kognitív bizonytalanságot vetíti verseire, amelyekben a „figyelem mértékei”⁵ szabják a versprozódiát, mégpedig a nyelv belső ritmusának követése által.⁶ Ezáltal tanúi leszünk az énihiány/*Bildung* ellentmondás különleges pragmatikai-filozófiai feloldásának, amikor is – mint Bollobás más vizsgálódásaiból tudjuk⁷ – a szubjektumot maga a versszöveg teremti meg, performatív módon, az életműben. A költői Én máig ható ágenciájának ékes bizonyítéka a jelen tanulmánykötet.

Bókay Antal irodalomtörténész tanulmánya („Énteremtés-kudarok a vallomások költészetben: Sylvia Plath és József Attila”) szintén számos korábbi munkájára épül, így a Jádi Ferencsel és Stark Andrással közösen írt József Attila-kötetére,⁸ amely a magyarországi irodalompszichiátriai szakirodalom egyik úttörő munkájának tekinthető, valamint arra a szövegére, amelyben József Attila *Kései sirató* és Plath *Apu* című verse között⁹ mutat ki irodalompszichológiai párhuzamokat. A szerző sorra veszi a két szöveg hasonlóságait: hogy mindkettő valóságos életeseményekre épül; mindkettő a gyermeki regresszió pozíciójából született; mindkettő olyan költő alkotása, akit a korábbi pszichoterápiák után meglehetősen „pszichoanalitikus tudatosság” (62) jellemez; mindkettőt az ellenkező nemű szülő halála felett érzett harag hatja át; végül mindkettő az elkerülhetetlen öngyilkosság előszövege. Mindkét versben tetten érhető az énihiány/énteremtés Bollobás által is tárgyalt dilemmája, valamint az a felismerés, miszerint az ödipális vagy preödipális szenvedés felülírja a személyközi tárgykapcsolat szubjektumalkotó potenciálját; a tárgyszeretet elvesztésének költői belátása pedig mélységes, áthidalhatatlan hiánnyal szembesíti mindkét költőt.

Lázár Júlia költő és műfordító, Plath naplójának és több versének magyar fordítója esszéjében („Kié a gyilkos arc?”) személyes hangon rekonstruálja Plath utolsó hónapjainak fő történéseit, illusztrálva azokat a vonatkozó versekkel és naplórészletekkel. Vagyis „megidézi” a költőt, ahogyan ő maga írja (91), hangsúlyozva, hogy a tragédiával zárult élet nem az életmű lényege, s az életmű nem is szűkíthető le a személyiség egy-egy vonására.

Demjén Zsófia Plath naplóbejegyzéseinek nyelvét elemzi, nyelvészként a nyelvet faggatja arról, amit az mond a költő depressziójáról („»Elmerülök a dacos ellenállásban, az önutálatban, a kétségben, az örületben«: Mit mond a nyelv Sylvia Plath depressziójáról?”). A depresszió nyelvezetével foglalkozó nemzetközi kutatásokra alapozva konklúzióit Demjén a depresszió számos jegyét azonosítja Plath-nál: rámutat, milyen gyakorisággal fordulnak elő a halált egyes szám első személyben megszólító, felidéző megnyilatkozások, a mélység- és sötétségmetaforák, a frusztrációval, bezártsággal, széteséssel és ürességgel kapcsolatos kitételek, a végletekre vonatkozó megjegyzések, az önreferenciák és a tagadó mondatok.

Ocsovai Dóra irodalom- és kultúrtörténész két tanulmánnyal is jelen van a kötetben. Az első itt, az életművel foglalkozó részben szerepel („Magzatvíztől a hullámsírig: A víz poétikája Sylvia Plath életművében”). Ocsovai a víz poétikájának kutatójaként¹⁰ elemzi a víz toposzának változatos előfordulását Plath költészetében, s rámutat, hogy a víz kettős (polarizált) szimbolikáját nagy leleménnyel alkalmazta a költő többek között a férfi és a női princípium, a haragos és a nyugodt elem, a nyugalmi állapot és a mozgás megjelenítésére. Plath szinte atavisztikus módon vonzódott a vizekhez: az örökmozgó óceánt az élet megtartó erejének tekinti, míg a nyugodt víztükör ellenállhatatlanul hívja az önmagával betelni sosem tudó költő narcisszusi pillantását. Verseiben a víz hol életben tartó és gyógyító, hol erőszakos, felkorbácsoló, félelmetes. Ocsovai második tanulmánya („Isten és ördög: Ted Hughes kettős szerepe Sylvia Plath életében és halálában”) az élettörténetet tárgyaló írások között szerepel, s tárgya Plath és Ted Hughes kapcsolata, ezen belül is az asszony végletes viszonyulása a férjhez. Hasonlóan más alkotópárok – mint például Verlaine és Rimbaud, Lev Tolsztoj és Szofja Tolsztaja vagy Mészöly Miklós és Polcz Alaine – kapcsolatához, Plath és Hughes is egyszerre lendítette előre a másik alkotómunkáját – és gátolta azt. Ocsovai rámutat, hogy ennek az ellentmondásokkal tehert kapcsolatnak a gyökere Plathnak a férjéhez való viszonyulásában keresendő, amennyiben az asszony

egyszerre tekintette istennek és ördögnek a férfit (akár az életében hasonló súllyal jelen lévő apát). Művészetének bipoláris volta is megfelelni látszik ennek az ellentmondásokon nyugvó szemléletnek: Ocsovai sorra veszi a költészetet uraló ellentétpárokat, kiemelve a *Gipszben* és a *Tulipánok* című vers nagy kettősségeit, valamint testképének és nő szerepeinek hasonló dichotómiáit.

Az élettörténetet feldolgozó tanulmányok fókuszpontja maga az élet, míg a vizsgálat anyaga a művészet. Matuszka Balázs pszichológus arra kérdez rá, miként vannak jelen Plath szövegeiben a szülőkkel szemben érzett indulatok („Az élménytől az indulatig: A szülőkkel szembeni érzelmek elaborációja Sylvia Plath művészetében”). A biográfiai megalapozottságú írás a művészetet az élet lenyomatának tekintve (vallomásos költőnél valóban jogosan) mutat rá, hogy az egyre romló házasság miként fordította Plath-t szülei ellen, őket téve felelőssé kapcsolatának kudarcáért. Végül képtelen volt a szülők elleni indulatok feldolgozására, ami feltehetően hozzájárult öngyilkosságához is.

Fabó Kinga („Személyiségvázlat Sylvia Plathról”) a költő szemével olvassa Plath személyiségét, nagy empátiával közelítve a költő(nő)társ sorsához. A szövegekből kiolvasható személyiségjegyek között említi a függőség és a függetlenség közötti oszcillálást, a halál perspektívájából való szemléletet, a hétköznapi lét neuraszténiáját, a végletek közt vergődést, a tárgyfóbiát és az emberek iránti ambivalens érzéseket. Zsédél Krisztina pszichológus vizsgálatának tárgya Plath pszichés betegségének kapcsolata kreativitásával („A kreativitás »ára«? Prediktív és protektív faktorok Sylvia Plath öngyilkosságában”). Elemzi az öngyilkosság prediktív tényezőit, melyek alapján megjósolható volt a tragikus vég. A szerző sorra veszi Plath patológiás hangulatingadozásait, az apa elvesztése után érzett gyász feldolgozatlanságát, elszigeteltségét és professzionális kudarcait, s rámutat, hogy a preventív tényezők sorra elmaradtak: a boldog anyaság, a biztos párkapcsolati kötődés és az erőt adó szociális háló. Ez a pszichobiográfiai elemzés támasztja alá Zsédél nagytézisét, miszerint Plath betegségével és öngyilkosságával fizette meg a kreativitás „árát”.

Németh Attila pszichiáter tanulmánya („Sylvia Plath pszichiátriai betegsége”) nyitja a betegségnek szentelt harmadik nagyobb részt a kötetben. Itt a szerző a pszichológiai és a biológiai tényezők együttes értékelése alapján mutatja be, miként végződött tragédiával az a történet, amely „egy igazi amerikai sikersztori lehetett volna” (279). A családi anamnézis felállítása után a naplók alapján tárgyalja Plath-nak a szülőkkel való kapcsolatát, premorbid személyiségét, bemutatja a pszichiátriai zavar kórlefolását, majd arra a végkövetkeztetésre jut, hogy a mai pszichiátriai kezeléseket minden bizonnyal segítettek volna megelőzni a tragédiát: a gyógyszeres kezelések és a pszichoterápia együtt feltehetően biztosította volna a költő pszichés egyensúlyát. Moretti Magdolna pszichiáter a „tragikus élettörténet-darabkák” (309) összeillesztésére vállalkozik („»Lábamhoz füvek hordják kínjuk«: Sylvia Plath terápiája”), valóságos terápiás folyamatot rekonstruálva-felelevenítve a költő által hátrahagyott szövegek és a nem túl gazdag terápiás dokumentumok alapján. Végül Moretti saját „gondolakisérletét” járjuk be, amikor elkísérjük a pszichiátert az elképzelt mai terápia útján. Ezen az izgalmas szellemi utazáson a művészet és az élet határa végképp elmosódik, s a költő azonosul az általa kreált lírai vagy fiktív Énnel.

Gerevich József zárótanulmánya („A törött nyakú szarvas: Kísérlet a Sylvia Plath-jelenség rekonstrukciójára és megértésére”) öt elméleti kérdésre ad meggyőző választ: minden jel arra vall, hogy Plath valóban pszichiátriai betegségben szenvedett; az „öndestruktív triász” (bipoláris betegség, vonásagresszió, dependencia) jól azonosítható az életműben; az írás terápiás hatása nem volt egyértelmű: az öngyógyító hatás mellett stressztényezőként is szerepel; saját szándéka ellenére *par excellence* vallomásos költő volt Plath, s azzal, hogy „legfontosabb műveiben naplószerűen próbálta [...] kiokádni a magában rekedt mondandót” (378), minden bizonnyal írói fejlődését gátolta; végül elmondható, hogy talán elkerülhető lett volna öngyilkossága, ha Goethe és Salinger mintájára nem a pozitív fejlődéstörténetet, hanem a negatívát írja meg, s vállalja a legrosszabbal való szembenézés kockázatát.

A Gerevich József szerkesztette tanulmánykötet igazi „ünnepi” kiadvány: színvonalas tanulmányokkal és igényes megjelenéssel ünnepli tudományközi párbeszéd révén a tudományt, az irodalmat – és az életet.

¹ A képzelet kockázata – Sylvia Plath életműve, élettörténete és betegsége. Szerk. Gerevich József. Budapest: Noran Libro, 2019.

² Teremtő vágjak – Művészek és múzsák. Budapest: Noran Libro, 2016; Múzsák és festők: teremtő vágjak 2. Budapest: Noran Libro, 2017; Teremtő vágjak 3. – Szerelmek, múzsák, szeretők. Budapest: Noran Libro, 2018.

³ Nő és költő egyszemélyben? – Konfliktusok Emily Dickinson, Sylvia Plath és Anne Sexton költészetében. Filológiai Közlöny XXVII/1–2 (1981). 93–98; Énné váló álarc, álarcá váló Én (a tükörben): a plathi Bildung természetrajzához. In: Modern sorsok és késő modern poétikák. Tanulmányok Sylvia Plathról és Ted Hughesról. Szerk. Rácz István és Bókay Antal. Budapest: Janus/Gondolat, 2002. 59–78.

⁴ Troping the Unthought. *The Emily Dickinson Journal* 21.1 (Spring 2012). 25–56.

⁵ Measures of Attention. In: *Poetry and Epistemology. Turning Points in the History of Poetic Knowledge*. Szerk. Roland Hagenbüchle és Laura Skandera. Regensburg: Verlag Friedrich Pustet, 1986. 262–277.

⁶ Lásd erről: Enikő Bollobás: New Prosodies in 20th Century American Free Verse. *Acta Litteraria Academiae Scientiarum Hungaricae* XX/1-2 (1979). 99–121.

⁷ Performing Texts/Performing Readings. *Journal of Pragmatics* (Amsterdam) 39/12 (2007). 2332–2344.

Poetry of Visual Enactment: the Concrete Poem. *Word and Image* (London) II/3 (1986). Iconicity in Literature. 279–285; Making the Subject. *Performative Genders in Carson McCuller’s The Ballad of the Sad Café and David Hwang’s M. Butterfly*. *AMERICANA—E-Journal of American Studies* IV/1 (2008). <http://americanaejournal.hu/vol4no1/bollobas>

⁸ „Köztetek lettem én bolond” – Sors és vers József Attila utolsó éveiben. Budapest: Magvető, 1982.

⁹ A vallomás és test poétikája. Sylvia Plath és József Attila új tárgyiassága. In: *Modern sorsok és késő modern poétikák. Tanulmányok Sylvia Plathról és Ted Hughesról*. Szerk. Rácz István és Bókay Antal. Budapest: Janus/Gondolat, 2002. 79–115.

¹⁰ Korábbi munkái közt említendő PhD-disszertációja, amelyben a 18. századi francia irodalomban vizsgálta a víz motívumát (*Le motif de l’eau dans l’esthétique de 18eme siècle*).

- 3 **Böszörményi Zoltán:** Magányom függőkertjei (vers)
- 6 **Vajda Attila:** Tündér (próza)
- 8 **Varga Melinda:** A tizenkét kagyló – vízöntő (vers)
- 9 **Lesovics István:** A szív után (próza)
- 12 **Lennert-Móger Tímea:** Ikerbárat, Marshagyó, Csigaház (versek)
- 14 **Abafáy Deák Csillag:** Ernő (próza)
- 16 **Lázár Balázs:** Csillagalom (vers)
- 17 **Endródi Gábor:** Reggelre elmúlik (próza)
- 18 **Nagy Lea:** Az éjszaka csodái (vers)
- 21 **Szávai Attila:** Nagy égi utca (próza)
- 23 **Lokodi Imre:** Ararát (próza)
- 31 **Pongrácz P. Mária:** Profán találkozás (próza)
- 38 **Filip Tamás:** Kék korszak, Lobog kétségbeesve, Szerda van, Soha jobban (versek)
- 41 **Szócs Géza:** Milyen országban élünk – avagy a nemzetimázsról: hogyan gyűlöltessük meg magunkat (tárca)
- 43 **Itamár Jáoc-Keszt** versei **Turczy István** fordításában
- 48 Magyarul álmodva – **Mike Foldes** verse **Sohár Pál** fordításában
- 51 Marthe órája – **Theodor Storm** novellája **Muth Ágota Gizella** fordításában
- 57 A tendai buddhista iskola haikunaptára régi időkből – **Vihar Judit** fordítása
- 59 A Hónap alkotója: **Weiss Raoul** – Hygiène du monde, Welcome to the Hotel Transylvania, Ifj. Neti Sanyi hajnalai, Dürftige zeit, A független férfi ellenhymnusa, Viva la muerte, Szonettlevél B. Z.-nek, Kertiparti Sans-souci-n, Timeline-elégia, A rendszer
- 65 Kortárs magyar lírai mustra **Weiss Raoul** műfordításában
François Bréda, Szócs Géza, Böszörményi Zoltán, Farkas Wellmann Endre, Muszka Sándor, Szálinger Balázs, Karácsonyi Zsolt, Varga Melinda, Kopriva Nikolett, Tóth Dominika versei)
- 83 **Varga Melinda:** Valódi pornó az, hogy meg fogunk halni (esszé)
- 88 Meglehetősen szelíd költő-őrült vagyok – **Varga Melinda** beszélgetése **Weiss Raoullal**
- 102 **Petrusák János:** Ne menjünk el Székelyföldre! (György Attila: Bestiarium Siculorum – Transzilvállatok)
- 106 **Kadlót Nikolett:** Örökzöld pillanatgyűjtemény (Vámos Miklós: Az isten szerelmére)
- 108 **Rimóczy László:** Szocio-drámák klasszikus csomagolásban (Jassó Judit: Kaszt)
- 112 **Gáspár Ferenc:** Lélek a tükörben (Tóth Krisztina: Fehér farkas)
- 116 **Payer Imre:** Kárpátaljág és tovább... (Marcsák Gergely: Fekete-Tisza)
- 122 **Nagy-Horváth Bernadett:** Az öröklétben végződik (Miklya Lukszányi Mónika: Az ecsedi boszorkány)
- 127 Mementó
- 127 **Laik Eszter:** A keletkező szó
- 132 **Laik Eszter:** Európa közepén
- 136 **Szócs Géza:** Petőfi Csunkingban – Ázsiai útinapló, 2019. november–december
- 141 **Szócs Géza:** Kanazawa
- 144 **Cristian Réka M.:** Irodalom és betegség – Sylvia Plath tudományos tükörben (esszé)

- Böszörményi Zoltán
Magányom függőkertjei
- Lesovics István
A szív után
- Abafáy Deák Csillag
Ernő
- Vajda Attila
Tündér
- Lennert-Móger Tímea
Ikerbárat
- Lázár Balázs
Csillagalom

A hónap alkotója: **WEISS RAOUL**

Hygiène du monde, Welcome to the Hotel Transylvania,
Ifj. Neti Sanyi hajnalai, Dürftige zeit,
A független férfi ellenhimnusza, Viva la muerte,
Szonettlevél B. Z.-nek, Kertiparti Sans-souci-n,
Timeline-elégia, A rendszer

Kortárs magyar lírai mustra Weiss Raoul műfordításában

(François Bréda, Szócs Géza, Böszörményi Zoltán,
Farkas Wellmann Endre, Muszka Sándor, Szálinger Balázs,
Karácsonyi Zsolt, Varga Melinda, Kopriva Nikolett,
Tóth Dominika versei)

Varga Melinda: *Valódi pornó az, hogy meg fogunk halni*

Meglehetősen szelíd költő-őrült vagyok –
Varga Melinda beszélgetése Weiss Raoullal

500 FORINT • 6 LEJ • 1.50 EURÓ

